

Державна архівна служба України
Федеральне архівне агентство (Російська Федерація)
Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
Державний архів м. Києва

До 70-х роковин трагедії Бабиного Яру

Документальна виставка
з фондів архівних установ України та Росії:

Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України
Центрального державного архіву громадських об'єднань України
Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного

Державного архіву Російської Федерації

Державного архіву в Автономній Республіці Крим
державних архівів областей України

Наказується всім жидам міста Києва і околиць зібратися в понеділок дня 29 вересня 1941 року до год. 8 ранку при вул. Мельника — Доктерівській (коло кладовища).

Всі повинні забрати з собою документи, гроші, білизну та інше.

Хто не підпорядкується цьому розпорядженню буде розстріляний.

Хто займе жидівське мешкання або розграбує предмети з тих мешкань, буде розстріляний.

Alle jüdischen Juden der Stadt Kiew und Umgebung haben sich am Montag, dem 29. September 1941 bis 8 Uhr in der Melnik- und Dokterivskaja (an dem Friedhofen) einzufinden. Mitzubringen sind Dokumente, Geld und Wäsche, sowie warme Bekleidung, Wäsche usw. Wer dieser Aufforderung nicht nachkommt und a-davertig auftreffen wird, wird erschossen. Wer in verlassenen Wohnungen von Juden stiehlt oder sich Grabsachen aneignet, wird erschossen.

Звернення, листівки нацистських окупантів до жителів м. Києва. Вересень–листопад 1941 р. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 243-а, арк. 141

«И сам я, как сплошной беззвучный крик, над тысячами тысяч погребенных, Я – каждый здесь расстрелянный старик. Я – каждый здесь расстрелянный ребенок. Ничто во мне про это не забудет!»

Е. Свтушенко. «Бабий Яр»

Минуло сім десятиліть з часу трагічних подій початку Великої Вітчизняної війни і масових розстрілів мирного населення України нацистами.

Саме урочище Бабин Яр на північно-західній околиці Києва стало всесвітньо відомим місцем масового знищення жи-

телів міста: євреїв, циган, київських караїмів, радянських військово-полонених, членів української націоналістичної організації.

За підрахунками очевидців, істориків, археологів за період з вересня 1941 р. по вересень 1943 р. тут було жорстоко, по-звірячому закатовано понад 100 тисяч людей.

Ті далекі від нас події відображено в документальних джерелах, які зберігаються в державних архівах України і Росії. Документи відтворюють жахливі роки окупації нацистами Києва та міст і сіл всієї України в 1941–1944 рр.

Серед документів, представлених на виставці, – звернення, накази окупаційних властей Києва до його жителів, протоколи допитів свідків тих трагічних подій, спогади очевидців про масові роз-

Прошло семь десятилетий со времени трагических событий начала Великой Отечественной войны и массовых расстрелов мирного населения Украины нацистами.

Именно урочище Бабий Яр на северо-западной окраине Киева стало всемирно известным местом массового уничтожения жителей города: евреев, цыган, киевских караимов, советских военнопленных, членов украинской националистической организации.

По подсчетам очевидцев, историков, археологов за период с сентября 1941 г. по сентябрь 1943 г. тут было зверски уничтожено, более 100 тысяч людей.

Те далекие от нас события отразились в документальных источниках, хранящихся в государственных архивах Украины и России. Эти документы воспроизводят ужасные годы оккупации нацистами Киева, городов и сел всей Украины в 1941–1944 гг.

Среди документов, представленных на выставке, – обращения, приказы оккупационных властей Киева к его жителям, протоколы допросов свидетелей тех трагических событий, воспоминания очевидцев о массовых расстрелах населения города, дневниковые записи киевлян о тех годах, информации партизан-подпольщиков о казнях мирных жителей; списки граждан, погибших в Бабьем Яру, сообщения Чрезвычайной государственной комиссии, созданной после освобождения Киева, о рассле-

Звернення, листівки нацистських окупантів до жителів м. Києва. Вересень–листопад 1941 р. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 243-а, арк. 143

Овчинников В. Малюнок із серії «Бабин Яр». Копія. б/д. ЦДАМЛМ України, ф. 727, оп. 1, од. зб. 44, арк. 8

Накази окупаційних властей в м. Києві про примусову доставку євреїв до табору полонених по вулиці Керосинній. 1941 р. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 121, арк. 7

стріли населення міста, щоденникові записи киян про ті роки, інформації партизанів-підпільників про катування мирних жителів, списки громадян, що загинули у Бабиному Яру, повідомлення Надзвичайної державної комісії, створеної після визволення Києва, про розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників під час огляду місць масового знищення громадян у Бабиному Яру, матеріали про Сирецький концтабір, рішення державних і партійних органів з питань вшанування пам'яті жертв нацизму у Бабиному Яру.

Овчинников В. Малюнок із серії «Бабин Яр». Копія. б/д.
ЦДАМЛМ України, ф. 727, оп. 1, од. зб. 44, арк. 4

Експонуються архівні матеріали про звірства фашистів в окупованих містах і селах України: акти комісій з розслідування і виявлення злочинів окупантів, списки розстріляних громадян, доповідні записки про факти масових розстрілів мирного населення, свідчення очевидців, численні світлини тих років, розпорядження, накази окупаційних властей...

Всі ці документи є свідченнями геноциду проти людства, вчиненого нацизмом в роки Другої світової війни.

Всього на виставці представлено близько 200 унікальних, маловідомих, донедавна засекречених документів і фотоматеріалів.

дованнях преступлений німецько-фашистських захватчиків во время осмотра мест массового уничтожения граждан в Бабьем Яру, материалы о Сырецком концлагере, решения государственных и партийных органов по вопросам памяти жертв нацизма в Бабьем Яру.

Экспонируются архивные материалы периода оккупации фашистами Украины: акты комиссий по расследованию и выявлению преступлений оккупантов, списки расстрелянных граждан, докладные записки о фактах массовых расстрелов мирного населения, свидетельства очевидцев, многочисленные фотографии тех лет, распоряжения, приказы оккупационных властей...

Військовополонені червоноармійці серед речей громадян, розстріляних нацистськими окупантами у Бабиному Яру. Київ, початок жовтня 1941 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-239881

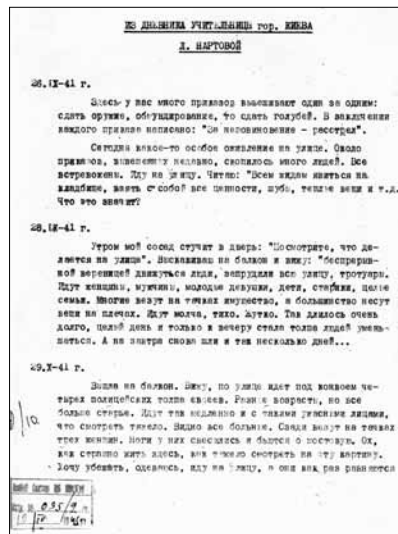
Військовополонені червоноармійці під конвоєм німецьких солдатів засипають землею ділянку Бабиного Яру, де лежать тіла громадян, розстріляних нацистськими окупантами.
Київ, початок жовтня 1941 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-239887

Їх об'єднано за тематичними розділами, які допоможуть відвідувачам виставки оцінити далекі трагічні події 1941–1944 рр. і розкрити масштаби людських жертв.

Перший розділ «Бабин Яр в пам'яті народній» присвячено трагічним подіям у Бабиному Яру, зокрема, у вересні–листопаді 1941 р.

Київським «Дахау», «Освенцимом» називали в ті роки Сирецький концтабір, в якому нацистськими окупантами було знищено тисячі людей.

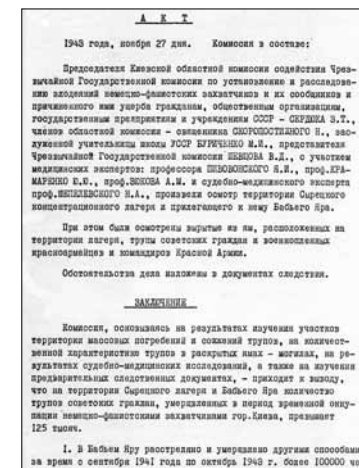

Витяг із щоденника вчительки м. Києва Л. Нартової про стан у місті в період нацистської окупації та про наказ стосовно якби євреїв до Бабиного Яру.
26 вересня – 19 листопада 1941 р.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 347, арк. 1

Після визволення Києва була створена Надзвичайна державна комісія зі встановлення та розслідування злочинів нацистів в місцях масового знищення мирних жителів на Сирці. В експозиції представлено акти комісії, повідомлення про злочини фашистів у Бабиному Яру, фотографії ексгумованих тіл, протоколи допитів свідків тих жахливих подій, спогади, щоденникові записи очевидців.

Не можна без хвилювання читати ці поживклі від часу рядки свідчень очевидців про трагічні події 1941 р. у Бабиному Яру.

Копія акту Київської обласної комісії зі сприяння Надзвичайній державній комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників про результати огляду місць масового знищення радянських громадян у Бабиному Яру від 27 листопада 1943 р.
ГДА СБ України, ф. 7, оп. 8 (1983 р.), спр. 1, арк. 270

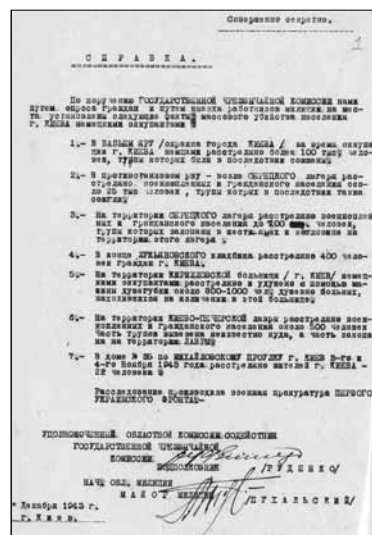

Все эти документы являются свидетельством геноцида против человечества, осуществленного нацизмом в годы Второй мировой войны.

Всего на выставке представлено около 200 уникальных, малоизвестных, до недавнего времени засекреченных документов и фотоматериалов. Они объединены в тематические разделы, которые помогут посетителям выставки оценить далекие трагические события 1941–1944 гг., раскрыть масштабы человеческих жертв.

Загальний вигляд місця розстрілу в Бабиному Яру. Київ, [1943–1944 рр.]
ЦДКДФА України ім. Г. С. Пищеничного, од. обл. 0-4243

Довідка Уповноваженого Київської обласної комісії сприяння НДК К. Р. Руденко і начальника Київського обласного відділу міліції Пухальського про факти масового вбивства і кількості жертв у м. Києві.
4 грудня 1943 р. Оригінал.
ДАРФ, ф. Р-7021, оп. 149, спр. 18, арк. 1

1943 года, ноября 16. Из протокола допроса свидетеля г-на Берлянта С.Б. о попытках немецко-фашистских захватчиков совершить с помощью диверсионных преступлений в "Бабьем Яру" и организации побега заключенных.

В сентябре 1943 года и в еще 6 человек, по национальности евреев, были направлены в "Бабий Яр", где нас в первую очередь заковали в кандалы и, примерно, с 2-3 октября 1943 года я, совместно с другими, работал на раскопке и сжигали трупы расстрелянных немцами советских граждан и военнопленных и зарыты в землю.

В первое время нас работало человек 320, а потом число уменьлось. Работали мы по 12-15 часов в сутки. Изрывали ямы, извлекали трупы наверх, над этими ямами ставилась временная железная решетка и "печь", на которую ложились основные доски, сверху досок дожили, примерно, по 300 человеческих трупов в один ряд; сверху трупов снова ложились доски, все это обливалось нефтью и поджигалось. Закапывая одной печи составляла, примерно, до 3000 трупов, так как выкладывалось трупов по несколько рядов. Таким образом, было сжжено, примерно, тысяч 70 трупов.

После того, как все трупы были вырыты и сжжены гестапо - немцы стали приносить удрученных газом жидов, трупов 70-80 в машине и также сжигали.

Все мы 180 чел. работали закопавшие в железных цепях. Кормили нас в 6 часов утра ежедневно нам

З протоколу допиту свідка громадянина м. Києва Берлянта Семена Борисовича про спроби нацистських окупантів приховати сліди своїх злочинів у Бабиному Яру. 16 листопада 1943 р. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 277, арк. 1

Фото із протоколу допиту свідка злочинів нацистів у Бабиному Яру Трубакова Захара Абрамовича від 28 травня 1980 р. ГДА СБ України, ф. 7, оп. 8 (1983 р.), спр. 1, арк. 160

Серед документів 1950–1990-х рр.: рішення Київської міської ради депутатів трудящих щодо спорудження пам'ятника радянським громадянам і військовополоненим, які загинули від рук нацистів на території Бабиного Яру.

Матеріали літературно-мистецького характеру відображено у виступі І. Дзюби у Бабиному Яру 29 вересня 1966 р., статті художниці О. Овчинникової про творчість свого батька художника В. Овчинникова, який одним з перших звернувся до теми зображення трагічних подій в Бабиному Яру, та Є. Сверстюка «Бабин Яр. 60 років», вірші Є. Євтушенка «Бабий Яр», ескізи проекту скульптури «Не забудемо» Ф. Коцюбинського.

У другому розділі виставки представлено невідомі для багатьох документи з фондів державних архівів об-

Сирецький концтабір.
Вириті з ям трупи.
Київ, 1943 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-4232

Первый раздел «Бабий Яр в памяти народной» посвященный трагическим событиям в Бабьем Яру в Киеве, в частности, в сентябре–ноябре 1941 г.

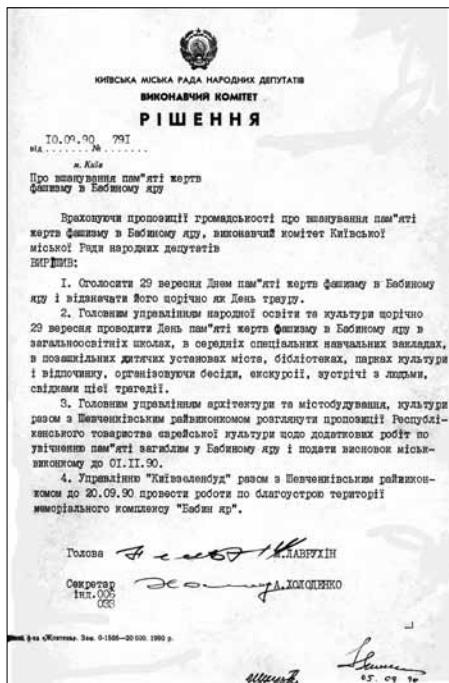
Киевским «Дахау», «Освенцимом» называли в те годы Сырецкий концлагерь, в котором нацистскими оккупантами было уничтожено тысячи людей.

После освобождения Киева была создана Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию преступлений нацистов в местах массового уничтожения мирных жителей на Сырце. В экспозиции представлены акты комиссии, сообщения о зверствах фашистов в Бабьем Яру, фотографии вырытых из ям трупов, протоколы допросов свидетелей тех ужасных событий, воспоминания, дневниковые записи очевидцев.

Нельзя без волнения читать эти пожелтевшие от времени строки свидетельств очевидцев о трагических событиях 1941 г. в Бабьем Яру.

Среди документов 1950–1990-х гг.: решения Киевского городского совета депутатов трудящихся о сооружении памятника советским гражданам и военнопленным, погибшим от рук нацистов на территории Бабьего Яра.

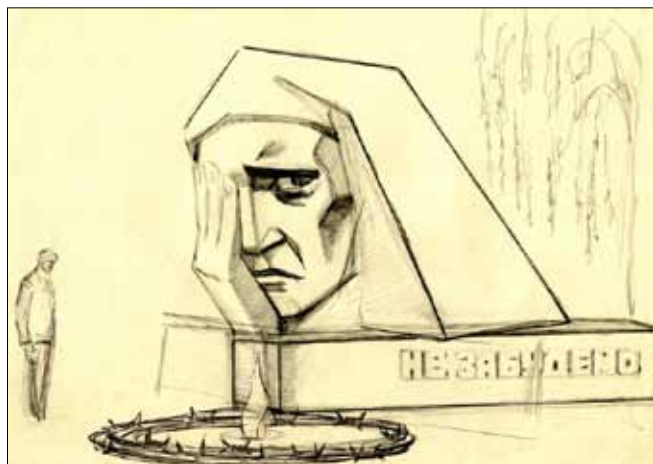
Материалы литературно-искусствоведческого характера отображены в выступлении И. Дзюбы в Бабьем Яру 29 сентября 1966 г., статье художницы Е. Овчинниковой о творчестве своего отца, художника В. Овчинникова, который одним из первых обратился к теме изображения трагических событий в Бабьем Яру, статье Е. Сверстюка

Рішення від 10.09.1990 р. № 791
виконавчого комітету Київської
міської ради народних депутатів
«Про вшанування пам'яті жертв
фашизму в Бабиному Яру».

ДА м. Києва, ф. Р-1, оп. 8,
спр. 3771, арк. 14

Коцюбинський Ф. А.
«Бабин Яр» –
«Не забудемо».
Ескізи проекту
скульптури.
Папір, олівець, паста,
1965 р. Копія.
ЦДАМЛМ України,
ф. 940, оп. 4, од. зб. 6,
арк. 1

ластей України та Державного архіву в Автономній Республіці Крим: свідчення очевидців масових розстрілів населення, акти розслідування звірств нацистів після визволення окупованої території України.

Документальна виставка, присвячена пам'яті жертв Бабиного Яру та масових розстрілів мирного населення міст і сіл України, дозволяє кожній людині зробити власні висновки щодо причин, масштабів Голокосту, геноциду, усвідомити, що у справі збереження миру на планеті немає сторонніх і байдужих.

Сирецький концтабір. Блок № 2.
Фотографія. [1943 р.]

ДАРФ, ф. Р-7021, оп. 128, спр. 138, арк. 23

«Бабий Яр. 60 лет», стихотворени
Е. Евтушенко «Бабий Яр», ескізе
проекта скульптури «Не забудем»
Ф. Коцюбинського.

Во втором разделе выставки представлены неизвестные для многих документы из фондов государственных архивов областей Украины и Государственного архива в Автономной Республике Крым: свидетельства очевидцев массовых расстрелов населения, акты расследования злодеяний нацистов после освобождения оккупированной территории Украины.

Документальная выставка, посвященная 70-й годовщине трагедии Бабьего Яра в Киеве и массовым расстрелам мирного населения городов и сел Украины, позволяет каждому человеку сделать собственные выводы о причинах, масштабах Холокоста, геноцида, осознать, что в деле сохранения мира на планете нет посторонних и безразличных.

Е. Евтушенко

БАБИЙ ЯР

Над Бабьим Яром памятников нет.
Крутой обрыв, как грубое надгробье.
Мне страшно.

Мне сегодня столько лет,
как самому еврейскому народу.
Мне кажется сейчас - я иудей.

Вот я бреду по древнему Египту.
А вот я, на кресте распятый, гибну,
и до сих пор на мне - следы гвоздей.
Мне кажется, что Дрейфус - это я.

Мешанство - мой доносчик и судья.
Я за решеткой. Я попал в кольцо.
Затравленный, оплеванный, оболганный.

И дамочки с брюссельскими оборками,
зонтами тычут мне в лицо.
Мне кажется - я мальчик в Белостоке.

Кровь льется, растекается по полям.
Бесчинствуют водки тракторной стойки
и пахнут водкой с луком пополам.

Я, сапогом отброшенный, бесслезен.
Напрасно я погромников молю.
Под гогот: "Бей жидов, спасай Россию!"
Лабазник избивает мать мою.

О, русский мой народ! Я знаю - ты
по сущности интернационален.

Но часто те, чьи руки нечисты,
твоим чистейшим именем брjцали.
Я знаю доброту моей земли.

Как подло, что и жидочкой не дрогнув,
антисемиты пышно нарекли
себя "Союзом русского народа"!

Мне кажется - я - это Анна Франк,
прозрачная, как веточка в апреле.
И я люблю. И мне не надо фраз.

Мне надо, чтоб друг в друга мы смотрели.
Как мало можно видеть, обонять!
Нельзя нам листья и нельзя нам неба.

Но можно очень много - это нежно
друг друга в темной комнате обнять.
Сюда идут? Не бойся - это гулы
самой весны - она сюда идет.

Иди ко мне. Дай мне скорее губы.
Ломают дверь? Нет - это ледоход ...

Над Бабьим Яром желест диких трав.
Деревья смотрят грозно, по-судейски.
Все молча здесь кричит, и, шапку сняв,
я чувствую, как медленно седею.

И сам я, как сплошной беззвучный крик,
над тысячами тысяч погребенных.
Я - каждый здесь расстрелянный старик.
Я - каждый здесь расстрелянный ребенок.
Ничто во мне про это не забудет!

Евтушенко Е. «Бабий Яр». Вірш.
Маш. копія з «Літературної газети»
від 19 вересня 1961 р. Копія.
ЦДАМЛМ України, ф. 1186, оп. 2,
од. зб. 380, арк. 14

Укладачі-упорядники:
*Скрипка Л. В., Малярчук Т. М.,
Шепелюк В. М.*

Оригінал-макет:
Аганітова І. В.

Надруковано ДЦЗД НАФ
03110, Київ, вул. Солом'янська, 24